

TÁJSOROLÓ – „SZŰKMARKÚ, SZÉP FÖLD – AZ ŐRSÉG”

BELUSZKY PÁL

LANDSCAPES BY LANDSCAPES – THE ŐRSÉG

Abstract

The Őrség (“Guards’ Country”) is a hilly microregion of ca 300 km² area in the SW corner of Hungary. Its physical conditions are unfavourable (soils of low fertility, peripheral location, extremely sporadic settlement pattern, lack of towns etc.) but its population enjoys better standards of living than in other unfavoured regions. Total desintegration is not observed and indicator values in social statistics are at or just below the rural average, while the landscape and the settlements are well maintained. With favourable legal status, local society has developed a strong awareness of identity over history and a readiness for self care simultaneous with a permanent struggle for the preservation of its privileges. Self care also involves the creation of particular types of land use and settlement here for the optimal utilization of resources. After World War II the drastic drop in agricultural employment brought the Őrség into a difficult position but it cannot be classified among the backward areas of the country.

Author is meant to contribute with this paper to the descriptive tradition (Landkunde) in geography.

Keywords: historical geography, settlement history, village geography, micro-regions

Bevezetés

A közelmúlt, s napjaink társadalomföldrajzi kutatásai leggyakrabban a különböző közigazgatási egységeket választják vizsgálódásaik keretéül, akár csak az államismék korában. Így a nagyközönség, a „művelt olvasó”, ha képet szeretne kapni például a Göcsejről, a Jászságról, a vendek földjéről vagy a Hegyaljáról, legkevésbé épp a geográfiahoz, a „honismeret” par excellence tudományához fordulhat. A társadalomföldrajz ezen adósságát érzékelve kívánja néhány „tradicionális táj” bemutatásával, földrajzi viszonyainak elemzésével jelen sorok írója jelezni, hogy a geográfia nem tett le végleg a „honismeret” szolgálatáról. E tervezett tanulmány-sorozat első darabja közismert tájunk, az Őrség történeti földrajzát s jelen állapotát ismerteti.

Az Őrség, ez az alig több mint 300 km² kiterjedésű táj *markáns ellentétpár* fókuszában létezik évszázadok óta. Egyfelől az élet feltételei, a táj adottságai kifejezetten szűkösek, kedvezőtlenek; az Őrséget nem kényeztette a természet; mezőgazdaságának meg kellett küzdenie a nehezen művelhető, alacsony termőképességű, rossz vízgazdálkodású talajokkal, a hűvös éghajlattal. A táj periferián fekszik, határvidék; a fontosabb útvonalak története során szinte mindvégig elkerülték, ásványkincsei a fazekasipar nyersanyagául szolgáló agyagon kívül nincsenek. Városképző energiákkal nem rendelkezett, kis piacközpontjai – Körmend, Szentgotthárd, Muraszombat – a táj határain kívül esnek, a munkaalkalmakat kínáló jelentősebb települések az Őrség legtöbb községétől ma is távol fekszenek. Az Őrség „főhelye”, Őriszentpéter csak néhány éve nyert városi rangot, városi funkciókkal jelenleg sem rendelkezik, lakosság száma alig haladja meg az ezer főt. A faluállomány rendkívül elaprózott, a kicsiny falvakban – hiába vontak össze az utóbbi évtizedekben több községet – átlagosan 255-en élnek napjainkban. Ráadásul egyes falvak két-háromszáz lakója több, egymástól akár 2–3 km-re fekvő falurészben, ún. szerben él. Márpedig az „aprófalvas tünetcsoport” (a munkaalkalmak szűkössége, az alapfokú intézmények – iskola, óvoda,

orvos, gyógyszerész, jegyzőség stb. – hiánya, a menekülésszerű elvándorlás s az ennek következtében torzuló demográfiai és társadalmi szerkezet, az elértéktelenedő-eladhatatlan ingatlanok stb.) hosszú idő óta gyötri hazánk legtöbb aprófalvas vidékét. Ugyanakkor az *Őrség nem sodródott az ország leghátrányosabb vidékei (kistérségei) közé*, nem vált az ország „hátsó udvarává”, mint ahogy erre a sorsra jutott sajnálatos módon jó néhány tájunk, kistérségünk (pl. a Bodroghköz, a Cserehát, az Ormánság, Bihar megye „maradék”, az Abaúj-Hegyközi kistérség, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nem egy kistája és így tovább). Az Őrségben története során mindvégig s ma is „magabíró” helyi társadalmak éltek-élnek; az itt élők a lehető legtöbbet hozták ki mostoha környezetükből. Az Őrség lakóinak határozott identitás-tudatuk van, ami a legtöbb „elesett” tájunk helyi társadalmáról nem mondható el.

Az Őrség határai, kiterjedése

Az Őrség egykor közjogi kategóriát is jelentett, egységes birtoktestet képezett, hasonlóan a Hármas Kerülethez (Kis- és Nagykunság, Jászság), a Hajdúsághoz, az erdélyi százszékekhez vagy a Hegyaljához. E téren tehát az Őrség markánsan különbözik a legtöbb történeti, néprajzi, (kultur) földrajzi tájunktól, amelyek „csak” a területükön és környékükön élők tudatában (mentális térképein) jelentek meg, nyerték el többnyire bizonytalan határaikat. Ezeket aztán a legtöbb esetben a „tudomány” is vitatja, miközben szembesül a ténnyel, hogy a „népi tájszemlélet” területi egységei nem töltik ki maradéktalanul egy-egy térség egész területét, e tájszemlélet nem rendezi hierarchikus taxonómiai egységekbe a tájakat. KÁDÁR LÁSZLÓ (1941), aki a geográfusok közül az elsők között tanulmányozta a „magyar nép tájszemléletét, azt írta: „A magyar ember (...) ismeri a végtelen kicsit és a végtelen nagyot, de nem érez köztük különbséget.”

Meglepő, hogy az Őrség határai, a tájhoz tartozó községek köre a „közjogi alapozottság” ellenére bizonytalan. A „történeti” *Őrséghez* való tartozás nem vitatható: az *Őrtállóknak* kiállított adománylevelek, az őrkapitányok működési területét rögzítő iratok egybehangzóan 18 községet soroltak az Őrséghez (1. ábra). A (magyarországi) történeti Őrség területén ma 11 község osztozik (Szalafő, Ispánk, Kisrákos, Szaknyér, Pankasz, Nagyrákos, Szatta, Őriszentpéter, Kerkáskápolna, Bajánsenye, Kercaszomor). A tájhoz tartozó községek számának csökkenése egyrészt a községyesítésekkel magyarázható (pl. Őrbajánháza, Senyeháza, Dávidháza és Kotormány – Bajánsenye, Kerca és Szomoróc – Kercaszomor), további három községet pedig a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélt, s ma Szlovéniához tartoznak (Őrihodos – Hodoš, Domonkosfalva – Domanjzovci, Kapornak – Krplivnik).

Az őrségiek „köztudata” egyértelműen az Őrséghez sorolja az ún. Belső-Őrséget a rokoni-házasodási kapcsolatok, az azonos – református – vallás, a gazdálkodás- és településformák hasonlósága alapján, noha a Belső-Őrség falvai nem voltak részei az őrkapitányságnak, a Batthyányi-birtokoknak, más járáshoz tartoztak. A Belső-Őrséghez még az országhatár és Zala megye zugában fekvő Velemér, a ma már egy községet alkotó Magyarszombatfa és Gödörháza, valamint a szintén Szlovéniához csatolt Csekeháza (Likečka Vas) és Kisszerdahely (Središče) tartoztak.

A történeti Őrség és a Rába-völgy közé eső területet ma *Külső-Őrségként* emlegetik. Az itt található 9 falu a középkorban ugyancsak az őrtálló-vidék részét alkotta, de a kiváltságait többé-kevésbé megőrző községek közé nem sikerült bekerülniük. A természeti környezet, s a gazdálkodás jellege hasonlatos a történeti Őrségéhez, a „szeres” településforma azonban csak helyel-közzel figyelhető meg. A néprajzi irodalom e közsé-

1. ábra Az Órség részei, határai és kiterjedése

Jelmagyarázat: 1 = A „történeti” Órség; az 1595-ös adománylevéliben felsorolt községek, illetve azok községegyesítés révén kialakított „jogutódai”; 2 = Belső-Órség; az adománylevéliben nem említett, de a helyi „köztudat” által az Órséghez sorolt községek; 3 = Külső-Órség; a középkor folyamán az őrtállóvidék része, de az 1595-ös adománylevél privilégiumot nyert községeinek sorából hiányozó falvak; 4 = a Rába-völgyben és a dombvidék határán fekvő községek, amelyeket egyes szerzők az Órséghez sorolnak; 5 = Nemesmedves és a Rába-parti dombvonulat, amelyet a természetföldrajzi tájbeosztás Felső-Órségnek nevez (társadalomtörténetileg nincs köze az Órséghez).

Forrás: BELUSZKY P. szerkesztése

Figure 1 Parts, borders and area of Órség

Legend: 1 – „Historical” Órség with settlements listed in the in the certificate of 1595; 2 – Inner Órség; Settlements not listed in the certificate of 1595, but counted to the Órség by public opinion; 3 – Outer Órség; Settlements belonging to the medieval Órség, but not listed in the certificate of 1595; 4 – Settlements in the Rába valley and the hills counted also to Órség by certain researchers; 5 – Nemesmedves and the hills along the Rába valley called Upper Órség.

Source: edited by BELUSZKY, P.

geket olykor a (Vasi) Hegyhát területéhez sorolja; erre utalhat *Hegyhátszentmárton és Hegyhátszentjakab* elnevezése is.

A Rába-völgy és a dombvidék határán fekvő falvakat – Rábagyarmat, Csörötnek, Magyarlak –, sőt magát Szentgotthárdot is többen – így a Dunántúl geográfus leírója, KOGUTOWICZ KÁROLY és az etnográfus DÖMÖTÖR SÁNDOR – az Órség részének tekintették (KOGUTOWICZ K. 1930, 1936; DÖMÖTÖR S. 1960).

A Rába-völgy felé a táj határait az egykori nyelvhatár is hangsúlyozza. Alsó- és Felsőrönökön, Jakabházán, Rábafüzesen, Nemesmedvesen az 1946–1948-as kitelepítésekig német anyanyelvűek éltek, de markáns nyelvi határ választotta el az Őrséget a nyugati szomszédjától is, a szlovének lakta Vend-vidéktől.

A közelmúltban szervezett *Őriszentpéteri kistérség* területe pontosan megegyezik a történeti-, a Belső- és Külső-Őrség területével. A továbbiakban ezt a területet, illetve ezeket a községeket tekintjük Őrségnek. A kistérség területe alig haladja meg a 300 km²-t, a 22 közigazgatási egységben 2009-ben 6 és fél ezren éltek, a népsűrűség 21,4 fő/km² volt (1. táblázat).

1. táblázat – Table 1

Az Őrség települései, területük és lakosságszámuk
Area and population of the settlements in Őrség

Települések	Terület (km ²)	Lakosság (fő)			
		1949*	1990*	2001*	2009*
Történeti Őrség					
1. Bajánsenye	21,8	1 140	653	545	487
2. Ispánk	6,9	249	91	113	102
3. Kercaszomor	12,9	723	274	233	202
4. Kerkáskápolna	9,2	357	123	101	98
5. Kisrákos	11,1	487	279	246	204
6. Nagyrákos	16,1	657	349	316	276
7. Őriszentpéter*	33,6	1 507	1 208	1 305	1 187
8. Pankasz	9,3	723	562	490	433
9. Szaknyér	2,9	186	80	71	58
10. Szalafő	27,4	682	281	238	214
11. Szatta	6,0	210	88	79	67
Összesen	157,2	6 922	3 988	3 737	3 328
Belső-Őrség					
12. Magyarszombatfa	15,9	706	356	298	278
13. Velemér	9,6	337	135	106	84
Összesen	25,5	1 043	491	404	362
Külső-Őrség					
14. Felsőjánosfa	3,1	270	211	209	192
15. Felsőmarác	17,4	1 043	358	324	261
16. Hegyhátszentjakab	9,5	630	362	299	274
17. Hegyhátszentmárton	12,7	299	85	65	55
18. Ivánc	17,1	1 003	759	716	694
19. Kondorfa	21,6	1 572	771	667	539
20. Órimagyarósd	12,3	521	296	263	231
21. Szőce	18,7	919	449	410	364
22. Viszák	10,1	528	343	305	249
Összesen	122,5	6 785	3 634	3 258	2 859
Mindösszesen	305,2	14 750	8 113	7 399	6 549

Forrás: TELSTAR adatbázis 2009 / Source: TELSTAR database 2009

* városi rangú település (settlement with town rank);

* jelenlévő népesség (present population); * lakónépesség (total population)

Ellentétek erőterében

A bevezetésben említettük azt az *ellentétpárt*, amely véleményünk szerint alapvetően meghatározta a táj társadalomtörténetét, az itt élők mindennapjait és hatásuk ma is kimutatható.

Ezen ellentétpár egyik elemét a *táj mostoha természeti és földrajzi adottságai* képezik. Az Őrséget járókat kétségtelenül megnyeri a táj bája, természetközelsége, szépsége. Az itt élők mindennapjai még ma is a természettel való szoros kapcsolatban telnek. A „természet” a laza településszerkezet réseit is kihasználva szinte a lakások küszöbéig húzódik. Az évezredek kultúrtájformáló munka eredményei ellenére nem változott meg a felismerhetetlenségig a természeti környezet; a botanikusok szerint a táj kétharmadát ma is „természetes” növénytakaró fedi. Az erdő napjainkban is a tájkép hangsúlyos eleme (mégpedig az ember számára nehezebben meghódítható bükk- és fenyőerdő, a magyar monda- és mesevilág „fekete erdeje”), behúzódik az épületek köré, a portákra, temetőkre. S ha felhagytak az irtások művelésével, azokat rövidesen visszahódította az erdő. S mivel az ország e városoktól, iparvidékektől, közlekedési folyosóktól távol eső zuga a közelmúltig, az 1960-as évekig zárt, majd háborítatlan agrártáj maradt, a természeti környezet adottságai messzemenően befolyásolták az agrártermelést, az építkezést, a mindennapi életet, az „emberek boldogulását”. A természet e tájon szűken mérte adományait. Az Alpok előterének pleisztocénkori hordalékeltőjét (kavicstakaróját) a folyóvízi erózió alacsony, de a peremén élénken tagolt eróziós dombossággá formálta. A patak völgyek szűkek, vízenyősek, a völgytalpakat tőzegmohalápok kísérik, letelepedésre kevésbé alkalmasak, többnyire az utak is elkerülték azokat. Az Őrség belsejében a kavicstakaró kevésbé darabolódott fel. A folyóvízi erózió délről kezdte ki a kavicsplatót (a Zala, Kerka és mellékpatakjaik), ám a folyóvölgyek között kiterjedt fennsíkok terpeszkednek. A Rába és a Zala völgye közötti utak, miután felkapaszzkodnak a plátóra, hosszú kilométereken át sík térszínen futnak (pl. Ispánk és Ivánc vagy Órimagyarósd és Nádasd között 11–13 km hosszan), s a táj dombosság mivolta alig érzékelhető. Így érthető, hogy a települések belsőégei a „völgyvállakra”, a fennsíkok peremére húzódtak.

E csapadékos és hazánkban hűvösnek számító dombvidéki tájat az ember természetformáló munkáját megelőzően összefüggő bükkal, tölgyvel vegyes erdefenyő borította. A vastag kavicstakaró felett, az erdők „alatt” a bőséges csapadék hatására barna erdei talajok képződtek. Rajtuk ugyan dús erdők pompáztak, de az agrárgazdálkodásnak, főleg a szántógazdálkodásnak nem kedveztek. A termőréteg vékony, az erdei talajok tápanyagokban szegények, erősen savanyúak s vízháztartásuk kifejezetten kedvezőtlen, művelésük nehéz. Itt, ahol a tenyészidő csapadékátlagá eléri az 500 mm-t (s az egész évet nézve 125–150 mm-nyi „vízfelesleg” mutatkozik), a vízzáró talajon a belvív, a pangó vizek rendszeresen elpusztították a termést; ez ellen alakították ki az őrségiek a sajátos művelési módot, a „bakhátas” szántást (lásd alább). Az őrségi földek úgynevezett aranykorona-értéke 5 alatt marad, miközben az Alföld jó talajú tájain a 30 koronát is elérhette ez az érték. Az Őrségben még a 20. században is holdanként 4–6 mázsás gabonatermést takarítottak be. A földek gyakori trágyázást és talajjavítást igényeltek. „Ez a föld minket gyilkol” – jegyezte fel az őrségiek véleményét KOGUTOWICZ KÁROLY 1936-ban.

Az Őrség helyzetét messzemenően befolyásoló másik „földrajzi” tényező a *táj fekvése és elhelyezkedése* a Kárpát-medence térszerkezetében. Az Őrség története során mindvégig peremtáj volt, távol esett az ország „közepétől”, gazdasági központjaitól. A „gazdálkodásilag” nehezen meghódítható tájat a Kárpát-medence honfoglalás előtti, egymást váltó lakói messze elkerülték, így kultúrtájja formálódása meglehetősen későn, a magyar államala-

pítás után indult meg. A környék híján volt a városfejlesztő energiáknak is: Szombathely, a mai megyeszékhely csak a 19. században indult gyorsabb fejlődésnek. Még leginkább Körment, a Batthyányi-uradalmak későbbi központja, a meglehetősen élénk forgalmú mezőváros számított a környék piacközpontjának. A római kor borostyánkő útja elhaladt ugyan a mai Órség közelében a Szombathely–Körment–Zalalövő–Ljubljana vonalon, de a középkor vagy az újkor fontosabb útvonalai elkerülték. Periféria volt tehát az Órség, ám stratégiai jelentősége nem becsülhető le, mivel délnyugatról határolta-védte az országot. A honfoglalás után a környék a gyeplő része lett, s szerepét III. Henrik német-római császár 1051-es hadjárata is igazolta. (A császár, aki Magyarországot a Német-Római Császárság hűbéresévé kívánta tenni, 1051-ben a Passauban gyülekező seregével délről, a Mura völgyén keresztül, a Zala forrásvidékén át nyomult be az országba, mivel a Duna melletti „kapun” az árvizek miatt nem tudott átvonulni.) Ettől az időponttól számítható az Órség kaputáj jellege és annak ellentmondásos volta. A periférikus helyzet hátrányos volt, mivel fékezte a gazdaság fejlesztését, az árutermelés térhódítását. A török hódoltság idején a kétfelé adózó határzóna része volt a terület, a trianoni határmegvonás pedig az ország elzárt zugába szorította a tájat. A szocialista időszakban a „holt határzóna” részévé vált.

Máig ható múlt

A határzónához való tartozás kedvező következményekkel is járt. Ezek közül a legjelentősebb maguknak az „öröknek” a letelepítése volt. A telepítések pontos ideje nem ismert, valószínűleg III. Henrik császár támadása után erősítették meg a gyeplő ezen szakaszát. Az „örök” letelepítése szervezetten történt: a „király népei” voltak, a királyi birtok használatáért a határőrzéssel szolgáltak, saját őrnagyuk vezetése alatt álltak, ami bizonyos személyi és területi autonómiát biztosított számukra. Az államalapítást követő kb. két évszázadban nem tartoztak a vármegyék szervezetébe sem. Az Órség népe tehát nem élt jobbágy-, illetve szolgasorban. Joggal feltételezzük, hogy az a „tartás” részben erre az állapotra vezethető vissza, meg arra a kemény, küzdelmes életmódra, amelyre az őrtállók kényszerültek. Nem elsősorban a „hadi életmódra” gondolunk, hanem arra a kemény munkára, amelyet a természet meghódítása, művelésbe vonása jelentett.

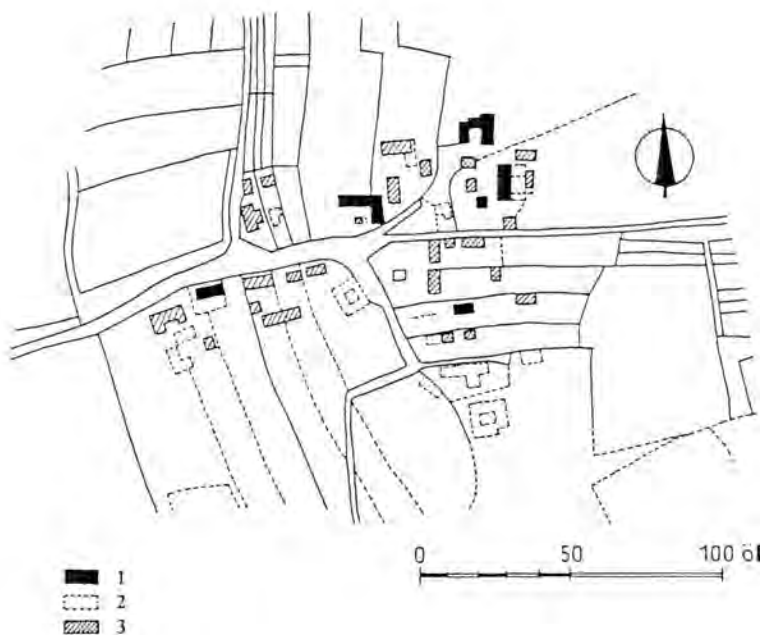
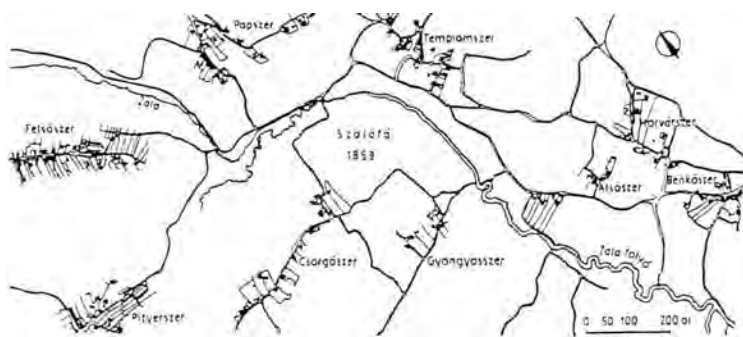
A gyeplők, gyeplővelk szerepét a tatárjárás során jól bevált várak, városok-városfalak vették át. A gyeplők védelmére kirendelt őrtállók szerepe csökkent, kedvező közjogi helyzetük jogalapja megszűnt. Pont akkor, amikor felgyorsult hazánkban a rendi társadalom szerkezetének a kialakulása, majd megszilárdult ez a társadalmi tagolódás. Az őrtállók válaszut előtt álltak, számukra fel- s lefelé, a nemesi osztály vagy a jobbágyi állapot felé is vezetett út. Zalában és a Felső-Órségben (ma Ausztria) egy sor falu lakossága nemesiséget nyert. Az órségiek nem tudtak a nemesség soraiba kerülni, de a jobbágyi állapot felé vezető lejtőn sikerült megkapaszkodniuk. Egy 1270-ben kelt, Órimagyarósdnak adott kiváltságlevél szerint az órségiek még saját őrnagyuk vezetése alatt állottak, földesuruk nem volt, vámentességet élveztek, ám már a vármegye joghatósága alá tartoztak. Ebben és a következő évtizedekben már egységesen a korábban említett 18 községet sorolták az Órséghez. 1392-ben aztán magánföldesúr kezébe került e 18 község is, ám továbbra is őrizték korábbi kiváltságaik egyes elemeit: hivatalában maradt az őrnagy, a földesurak saját kezelésű uradalmakat nem létesítettek itt. STAHL FERENC (1974) a következőképp jellemezte az Órség jogállását az 1500 körüli években: „Viszonylag szabadon éltek elzárt falvaikban. Az egykori szabad státúsumok fennmaradt szervezeti kereteit a földesúri hatalom beépítette birtokai igazgatási rendszerébe. Ez a továbbélő ősi szervezet segítette őket az egykori szabadság emlékének továbbörökítésében. Ez a hagyomány vált azután

a következő század végén, a földesúri családdal folytatott küzdelmük idején öntudatos fellépésük egyik mozgatójává”.

A természeti környezet és az Őrség benépesülésének mikéntje, tulajdon- és közjogi viszonyai formálták ki a táj két legjellegzetesebb vonását: a *településrendet* és a *földhasználat gyakorlatát*.

Az őrtállók letelepedésének rendjét, a települések formálódását, helyválasztásukat nem szabályozták a birtokviszonyok, a kialakuló feudális birtokszervezet, a földek birtokosainak elvárásai. A családok az általuk használatba vett és a földbőség miatt kiterjedésében alig korlátozott irtványföldeken a szomszédságtól elkülönülten, nem csoportosan (faluba tömörülve) építették fel lakóalkalmatosságaikat és alakították ki „gazdasági udvaraikat”. MENDŐL TIBOR *elsődleges szórványnak* nevezte ezt a településformát, amely nem a patak völgyekben, hanem a völgyoldalokban, a fennsíkok peremén alakult ki. Ezt a településrendet a határhasználat módja is ösztönözte. A telkek berendezésének semmiféle rendhez (pl. „kimért” beltelek, „utcavonal”, szomszédok) nem kellett alkalmazkodnia, így az esetleges volt, illetve a közvetlen környék adottságai szabták meg a telkek berendezését. A család osztódása esetén újabb lakóalkalmatosságok, gazdasági épületek, ólak, a gazdasági udvar kiegészítő kellékei létesültek a korábbi épületek mellett, azok közelében. Épületcsoportok, udvarok, kertek-gyümölcsösök laza csoportjai alakultak ki: ezek voltak a *szerek*. A szereket a Néprajzi Lexikon a következőképp jellemzi: „*szer* – 5-10 házból álló kis, domboldali vagy dombháti település. Átmenet a szórványtelepülés és a halmazfalu között. Eredetileg valószínűleg minden szer helyén egy család lakóháza és gazdasági udvar állt a körülötte irtott föld egyik pontján. Később a család szaporodásával újabb házak épültek az első mellé. A telkek általában nem sorban helyezkedtek el, hanem rendezetlenül, szétszórva. Egy-egy szeren még a 20. században is nagyrészt rokonok laktak.” Az egyes szerek nagysága, alaprajza igen különböző, gyakran egy-egy szer is további, térben jól elkülönülő házcsoportokra oszlik. A 2. ábrán az egyik legjellegzetesebb szeres település, Szalafő alaprajzi térképét és az idegenforgalomban is „nevet szerzett” Pityerszer alaprajzát mutatjuk be.

Az „őrök” letelepedésekor, illetve az azt követő két és fél-három (?) évszázadban általánosan elterjedt a *szabad foglalásos* földhasználati forma, amely a vázolt természeti viszonyokkal együtt alakították ki a *határhasználat sajátos rendjét*. A szántók kialakításának első lépése az erdőirtás volt, ám az erdőirtást erősen korlátozta, hogy az erdőktől elhódított termőföld tápértéke alacsony volt, rendszeres trágyázás nélkül legfeljebb 1–2 évig adott elfogadható termést. Az irtással nyert földek trágyaigényét istállótrágyával kielégíteni nem lehetett. Így alakult ki az irtványgazdálkodásnak az a rendszere, amelyben az irtványoknak csak egy részét tartották folyamatos szántóművelés alatt a jobb minőségű talajfoltokon, lehetőleg a települések belsőiségei közelében. E földeket – nevezhetjük belső szántóöveknek is – rendszeresen trágyázták, viszonylag sokféle terménnyel hasznosították (rozs, zab, kevés búza, burgonya, köles, hajdina, len stb.). Az irtványok külső övezetében csak az irtást követő egy-két évben vetettek, majd 5–6 évig legelőként hasznosították e földdarabokat, míg lassan visszafoglalta őket az erdő. A fiatal sarjerdőt aztán felégették, a talajba került hamu csökkentette annak savanyúságát és némi tápanyagot is adott. Az így nyert földterületbe aztán ismét vetettek, s a ciklus kezdődött előlről. Így viszont a „papíron” kimutatott szántóterületnek csak egy része állt művelés alatt. Az 1828-as ún. regnicolaris összeírás szerint például Szalafőn a 44 jobbágytelek 2640 holdjából csupán 780 holdon vetettek, többnyire rozst és némi zabot és búzát, a szántó többi részét ugarnak hagyták. Az irtványgazdálkodás ezen rendszere mellett természetesen nem alakulhatott ki a „szokványos” határhasználati rend, a nyomásos gazdálkodás, így nem volt nyomás-kényszer sem, s az erdőket is egyenlően birtokolták.

2. ábra Szalafő és Pityerszer kataszteri térképe 1859-ből (a), illetve Pityerszer alaprajzának változása 1859–1958 között (b)
Jelmagyarázat: 1 = 1859-ben meglévő házak; 2 = 1859 után lebontott házak; 3 = 1859 után épült házak

Forrás: TÓTH J. (1971) nyomán

Figure 2 Layouts of Szalafő and Pityerszer in 1859 (a) and Changing layout of Pityerszer between 1859 and 1958 (b)

Legend: 1 – Existing houses in 1859; 2 – Houses demolished after 1859; 3 – Houses built after 1859

Source: after TÓTH J. (1971)

Ráadásul a rossz vízgazdálkodású talajokon a belvizek, pangó vizek ellen ún. *bakhátas szántással* védekeztek: a szántókon alacsony hátakat alakítottak ki – négy-öt „fogást” szántottak össze –, a hátak között pedig sekély árkok futottak. Ez utóbbiakban gyűlt össze a felesleges csapadékvíz. Ám így a szántók kb. egy harmada kiesett a termelésből. A szántógazdálkodásnak ez a módja helyel-közzel még a közelmúltban is jellemző volt. Így érthető, hogy még a két világháború között is 4–5 mázsás búza- és rozstermést takarítottak be egy-egy holdról, kukoricából 6–7 mázsát, burgonyából 18–20 mázsát.

A vázolt lazább feudális függés, némi közjogi autonómia, sajátos gazdálkodási- és településrend keretei között folyt aztán évszázadokon át a táj lakóinak élete, annak ellenére,

hogy földesuraik folytatólagos kísérleteket tettek az Órség annexiójára. Ám több tényező is táplálta az őrsegiek törekvéseit autonómiájuk egyes elemeinek, ön- és identitástudatuknak a megőrzésében. Egyrészt maga a természeti környezet, a hozzá igazodó határhatalmalkodási rend, amely távol tartotta az allodiális gazdálkodást (a földesúr saját kezelésű földjeit) a táj falvaitól, ritkította a „feudalizmus” képviselőinek jelenlétét. Másrészt a hódoltság másfél százada, amikor az Órség a Királyi Magyarország és a Hódoltság határzónájába esett. A határhelyzet növelte ugyan az Órség lakóinak terheit („kétfelé” adózás), a rablóporlyák veszélyét, de lazította a magyar földesúrtól való függést. Végül az őrsegiek öntudatát erősítette a táj „kölcsonkapsolata” a *protestantizmussal*. A 16. században, amikor a Dunántúl népe is áttért a protestáns vallásra, az Órség is kálvinistává, kisebb részben lutheránussá vált. Aztán amikor az ellenreformáció a 17. század végén a Dunántúl nagy részét visszahódította, az Órség – épp bizonyos fokú autonómiájának köszönhetően – protestáns maradt. A későbbiekben aztán a protestáns egyház is támogatta az őrsegieket antifeudális törekvésekben. Ellenálltak a katolikus egyház Batthyányak által is támogatott erőszakos templom-visszafoglalási kísérleteinek, illetve öngazgatási mintákat kölcsonöztek a protestáns egyházaktól.

Ez a pislákoló szabadságvágy, identitástudat aztán 1795-től kezdődően ismét ösztönzést, megerősítést nyert a nemesi jogállásért indított per során. A per egészen 1848-ig eredmény nélkül húzódott, majd a jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatása nyomán okafogyottá vált. Ám hozzájárult az őrsegiek öntudatának, feltörekvési vágyainak, „öngondoskodó” életvitelének erősödéséhez, végső soron a helyi társadalmak polgárosodásához. Az Órség lakossága már a 19. század derekára kivetkőzött hagyományos viseletéből, a (paraszt)polgári életmód elterjedt köreikben (pl. a lakásberendezésben – asztalos bútorok használata –, a gazdálkodásban, „polgári” ételek terjedésében stb.). A táj etnográfus kutatója, BÍRÓ FRIDERIKA (1975) szerint az Órségben az 1860-as, 1870-es években megtörtént az „...ugrás a középkorias rendi világból a 19. századi civilizációba.”

Az Órség még a két világháború között is szinte háborítatlan agrártáj volt. A legtöbb községben még az agrárlakosságot ellátó „szolgáltatók” – szatócs, kocsmáros, kovács, tanító, pap stb. – is igen kis számban voltak jelen, számos faluban a mezőgazdasági keresők aránya 1930-ban is meghaladta a 85%-ot. Óriszentpéteren az alapfokú ellátás koncentrációja – körjegyzőség, posta, iskolák, orvos, állatorvos, vasútállomás stb. – szorította le 65%-ra az agrárkeresők arányát. Messzemenően befolyásolta a táj „társadalmi arculatát”, hogy a jobbágyfelszabadítás előtt csekély volt a földesurak által saját kezelésben tartott földek aránya, így a jobbágyfelszabadításkor a földterület zöme a parasztság kezébe került, s a volt jobbágyok *birtokos paraszttokká* váltak. A szükségszerűen szegény, polgárosodásra nem képes rétegek, a gazdasági cselédek, napszámosok, summások aránya elenyésző volt. Például az önálló gazdák aránya Szaknyéron 99,4%-ot, Szattán 96,6%-ot, Magyarszombatfán 95,1%-ot, Dávidházán 94,1%-ot tett ki. A birtokos gazdák ezen kiugróan magas aránya nemcsak a lakosság „statisztikai” szerkezetét határozta meg, hanem messzemenő következményekkel járt a helyi társadalmak vagyoni helyzetére, demográfiai viselkedésére. Az Órség lakosságára a 19. század végétől éppúgy jellemző volt az egykézés, mint az Ormánságra. A 20. század elején az évi 25‰ alatti születési ráta egyértelműen születéskorlátozásról árulkodik, viszont ez az érték 1901–1910 között például Dávidházán 14,9‰, Szalafőn 18,3‰, Szomorócon 18,5‰, Órbajánházán 19,2‰ volt. Ez a társadalmi szerkezet magyarázza többek között a kedvezőtlen adottságok ellenére végbemenő polgárosodást, majd a szocialista korszakban a halmozottan hátrányos helyzet közepette a helyi társadalmak tartását.

Erre pedig – hogy szűkebb hazája ne váljék „rozsdáövezetté” –, különösen nagy szüksége volt az Órség népének a „szocialista éra” négy évtizede alatt. Az Órséget ezekben

az évtizedekben egyaránt sújtották a politikai viszonyokból, ideológiai megfontolásokból, a gazdaságpolitikából, a településpolitikából fakadó (tehát „szándékfüggő”), valamint a gazdaság makro-folyamataiból, a technológiai fejlődésből, a társadalmi igényekből fakadó (tehát „objektív”) következmények.

Az Őrség a szocialista érában és a rendszerváltást követően

A koalíciós évek (1945–1948) két, elsősorban a falusi térségeket felbolygató „szándékfüggő” eseménye, a *németajkú lakosság kitelepítése* és a *földosztás* az Őrséget alig érintette. Egyrészt lakossága döntően magyar anyanyelvű és nemzetiségű volt, másrészt a 100 kh-on felüli földbirtokok aránya alacsony volt. Nem vált viszont az Őrség javára, hogy az 1945-ös és az 1947-es választásokon a Kisgazda Párt, illetve a Barankovics-párt elsőprő győzelmet aratott, ami erős ellenszenvet váltott ki az 1948-ban hatalomra került MKP-ban. Rendkívül hátrányosan érintette a tájat a „fordulat éve” (1948) után az *ország-határ hermetikus lezárása*, a műszaki határzár kiépítése. A határsávba a nem otthlakók csak rendőrségi engedéllyel léphettek be, a határátkelőket megszüntették. A határ két oldalán élők közötti kapcsolatok lehetetlenné váltak, a határzóna központi beruházásokra eleve nem számíthatott. A lakosságnak viselnie kellett a frontvidéki lét lelki terheit is: a határzóna holt vidékké dermedt.

Az ideológiai kényszer hatására a felülről vezérelt diktatórikus gazdaságpolitika korában a gazdaságnak „kiélhető forrásokra” volt szüksége. A kiélhető forrásokat az akkori államvezetés a mezőgazdaságban, a falvakban, az infrastruktúrában, az életszínvonalban találta meg. Ezen célokat szolgálta az állam agrárpolitikája is. Mivel a csekély termőképességű parasztbirtokok között aránylag magas volt a „kulákká nyilvánítás” határértékét (25 kh) meghaladó gazdaságok száma, a hatalom által mindenféle módon szorongatott kulákok aránya is kiugró volt az Őrségben. A szinte teljesíthetetlen beszolgáltatási kötelezettség megkövetelte, hogy a mezőgazdaságon kívül szerzett jövedelmekből teremtsék elő a beszolgáltatandó termékeket. Ez a helyzet sokakat már a szocialista időszak korai éveiben a tájon kívüli munkahelyekre űzött.

Az agrárium helyzetén a kollektivizálás nem javított: a tsz-ek jövedelmezőségét a központilag meghatározott szabályozók az „átlagos” feltételek között gazdálkodó nagyüzemek eredményességéhez kötötték. Mivel az Őrségi tsz-ek kedvezőtlen adottságok között gazdálkodtak, folyamatosan ráfizetésesnek bizonyultak, így a tagság jövedelmei is szerények voltak. A gépesített nagyüzemek munkaerőigénye csökkent, a mezőgazdaság – a korábbi évtizedek szinte egyetlen munkáltatója a tájon – tömegesen vetette ki magából a „munkaerőt”. A feleslegessé váló keresők foglalkoztatását „tájon belül” meg sem kísérelték megoldani az „illetékesek”. E hatásokra indult meg az a folyamat, amely mindmáig messzemenően megszabja az Őrség életét, lehetőségeit és pozícióját.

Még egy momentumot kell említenünk, amely azonban már átvezet az „objektív” adottságok területére: a településpolitikát. Az Őrség *aprófalvas* táj, 1949-ben a települések átlagos lélekszáma 670, ma pedig alig 300 fő. A második világháború után még öt községben éltek ezer főnél többen, ma már csak a városi rangú kistérségi központban, Óriszentpéteren lagnak nem egészen ezerkétszázan.

A településméret és a helyben nyújtott alapfokú ellátás kapcsolata nyilvánvaló, s miközben a táj lélekszáma folyamatosan csökken, az alapellátás iránt fokozott személyes és társadalmi, közösségi igény mutatkozik. Ez az igény helyben egyre kevésbé elégíthető ki. Ezt a folyamatot „képezte le” a szocialista korszak településpolitikája. Az 1950-es évek elején készült településhálózat-fejlesztési koncepció a 3000 főnél kevesebb lakos-

ságú falvak fenntartását gazdaságtalannak tartotta. Az 1971-ben jóváhagyott Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció is szorgalmazta az alapfokú intézmények körzetesítését. A falusi településállományt is fejlesztési kategóriákba sorolta, a hierarchia alján az „egyéb” településekkel, az apró- és kistalvakkal. E koncepciókat számos településpolitikai intézkedés szolgálta (a helyi államigazgatás – tanácsok – az indokoltnál gyakoribb megszüntetése, a falvak többségének társközséggé minősítése, építési tilalom a külterületeken, a lakásépítési kölcsönök igénybevételi feltételeinek településtípusok szerinti differenciálása stb.). A „körzetesítés” hulláma akkor érte el a kistalvas térségeket, amikor az alsó fokú központokba koncentrált alapintézményekkel való kapcsolattartás (sűrű tömegközlekedés, személygépkocsi, telekommunikáció) feltételei még hiányoztak. A szocialista éra végén csak Óriszentpéteren működött az alapfokú intézmények többé-kevésbé teljes választéka, s Bajánsenyén, valamint Pankaszon tevékenykedett néhány alapfokú intézmény. A falvak többsége a közigazgatási beosztásban is „társközségi” besorolást kapott. Tévhit viszont, hogy egykor az alapfokú intézmények minden faluban jelen voltak. 1930-ban az Órségben csupán 6 körjegyzőség igazgatta az akkori 27 községet, s 8 faluból az elemi iskola is hiányzott. A szocialista korszakban az aprófalvas vidékek legfőbb gondjának éppen a hiányzó alapellátást tartották. Noha 1990 után az alapellátás bővítésének a lehetőségei javultak (magánvállalkozások megjelenése a szolgáltató szektorban, az önkormányzatok intézmény-alapítási joga stb.), az alapellátás intézményei ritkultak: ma már a 22 órségi településből mindössze hatban működik általános iskola, s közülük csak kettő (!) rendelkezik felső tagozattal. Öt községben van óvoda, háziorvos és postahivatal, egyetlen gyógyszertár található a kistérségben, s van olyan község (Szaknyér), ahol semmiféle bolt nem szolgálja ki a lakosságot. Ennek ellenére összességében javult az alapellátás helyzete a szocialista korszakhoz képest, mivel napjainkban az alapellátás szintjének megállapításánál nem szorítkozhatunk kizárólag a helyben működő intézmények számbavételére. Az órségi családok majd mindegyike rendelkezik személygépkocsival, telefonnal, így az alig néhány km-re fekvő alapintézmények felkeresése ma már nem jelenthet gondot. Vagyis az alapfokú szolgáltatások igénybevételének lehetőségei alapvetően megváltoztak napjainkra, miközben már nem is az alapellátás helyi (községi szintű) kiépítettsége, hanem a munkaerő-piaci helyzet határozza meg a táj életét. Márpedig e téren a változások az Órségben drasztikusak, s ennek következtében alapvetően meg kellett változnia a kistáj pozíciójának, életlehetőségeinek is.

A munkaerő-piaci helyzetben bekövetkezett változásokat a 2. táblázat egyértelműen tükrözi. A második világháború után, az 1949-es népszámlálás adatai szerint az Órség még *egyveretű agrártáj*, a keresők több mint négyötöde, hat és félezer fő a mezőgazdaságban dolgozott. S miközben a táj lakossága majd felére csökkent, viharos gyorsasággal fogyott a mezőgazdasági keresők száma, arányuk egyértelműen csökkent. Már 1990-re az agrárkeresők száma az 1949-es érték 23%-ára esett vissza, s 2001-ben mindössze 285 fő (az 1949-es létszám 4,4%-a) foglalkozott főhivatásszerűen agrártermeléssel. *A táj mezőgazdasága megszűnt a lakosság munkaadója lenni.* Természetesen ennél többen végeznek több-kevésbé mezőgazdasági munkát mellékfoglalkozásként, nyugdíjasként, „háztartásbeliként” a házikertben, gyümölcsösökben. Tartanak néhány állatot is, bár olykor csak a falusi turizmus, az idelátogatók kedvéért.

Furcsa, a táj korábbi történetében elképzelhetetlen helyzetbe került az Órség. Míg korábban a „föld” s így a helybéli munka- és kereseti lehetőségek szorosan a tájhoz láncolták lakóikat, „determináltta” tette ottlétüket, mára ezek a láncok elporladtak, az órségiek túlnyomó többségét legfeljebb a tulajdonolt ingatlan s a lakóhelyükhöz fűződő érzelmek kötik a tájhoz, így mintegy „lebegnek” felette. (E „lebegésre” jó példa, hogy a kistérségben 547 6–14 éves gyereket tartanak számon, de az itteni általános iskolákba csupán 314-en

Az Őrség munkaerő-helyzete, 1949–1990
Labour force of Őrség, 1949–1990

Mutatók	1949	1990
Lakosságszám	14 750	8 113
A keresők száma	6 494	3 068
1990 az 1949%-ában	–	47,2
A lakosság gazdasági aktivitása	44,0	37,8
A mezőgazdasági keresők száma	5 372	1 249
Az agrárkeresők aránya az összes keresőből, %	82,7	40,7
A helyben dolgozók száma	6 344	1 424
Helyben dolgozók aránya az összes népességből, %	43,0	17,6
A helyben dolgozók aránya az összes keresőből, %	97,7	46,4
Az 1990-ben helyben dolgozó az 1949-es %-ában	–	22,4
A mezőgazdasági keresők száma 2001-ben		285
Arányuk az 1949-es agrár-keresőkhöz viszonyítva, %		4,4

Forrás: Népszámlálási kötetek alapján saját számítások

Source: Own calculations based on census data

tanulnak.) A helyi munkalehetőségek csökkenésével – amely 1945 után folyamatos – az Őrség lakossága előtt többféle lehetőség – kényszer! – állt:

- (1) elvándorolnak,
- (2) foglalkozást váltanak, s ingázni kezdenek,
- (3) megkísérelnek új helyi munkaalkalmakat (pl. falusi turizmus) teremteni,
- (4) „eltartottá” (nyugdíjas, háztartásbeli, munkanélküli- vagy szociális segélyen élő) válnak, s helyben maradnak,
- (5) végül, bármennyire is morbid „lehetőség”, a temetőkbe költöznek.

Valamennyi lehetőséggel éltek az Őrségiek.

Ad (1) Az *elvándorlás* évtizedek, sőt évszázadok óta tart: egy sor községnek a második világháború előtt volt a *népesedési csúcsa*, Ispánknak egyenesen 1880-ban, Velemérnek 1900-ban, Bajánsenyének, Hegyhátszentmártonnak, Szattának 1910-ben stb. Az elvándorlás olykor menekülésszerű volt: 1949 és 1960 között, az Őrség történetének egyik legrosszabb korszakában a lakosság 18,2%-a elvándorolt (pontosabban ennyi volt a vándorlási veszteség), majd a '60-as években újabb 16,3%. 1990 után csökkent az elvándorlás üteme, részben mert a *mobil* népesség már elvándorolt, részben néhány új jövedelemforrás – falusi turizmus, magángazdálkodás – reménye mérsékelte az elvándorlást. Így 1990 és 2001 között 1–8%-kal csökkent a vándormozgalom következtében a falvak lakossága, s akadt olyan község, mint például Ispánk, Óriszentpéter, Órimagyarósd, ahol a beköltözők száma meghaladta az elvándorlókat. 2000 után is csupán mérsékelt vándorlási veszteség regisztrálható a kistérségben, évente 1,2‰. Ennek ellenére 2001 és 2008 között a kistérség népessége bő 10%-kal fogyott az előregedett lakosság természetes fogyása (évi 12,5‰) következtében.

Ad (2) 1960 után a munkaerő-piaci problémák „megoldásában” elsősorban az ingázás általánossá válása játszott szerepet. Az 1990-es népszámlálás szerint az Őrség keresőinek több, mint fele lakóhelyén kívül dolgozott. A helyzet 2001-ig alig változott: az Őrségben lakó keresők 52%-a lakóhelyén kívül dolgozott a népszámlálási adatok szerint. (Ami nem

feltétlenül jelenti azt, hogy a *kistérségen kívül* dolgoztak.) Így a táj lakóinak mindössze 17,7%-a talál munkát lakóhelyén.

Ad (3) A mezőgazdaságon kívül egyetlen számottevő foglalkoztatója van a kistérségnek, a *rekreációs-turisztikai* szerepkör. Ennek egyik formája a már említett, saját ingatlanokban (többnyire felújított régi parasztportákon) való hosszabb-rövidebb tartózkodás, a másik a *turizmus*. Az Őrségnek turistacsalogató híre van ugyan, de a vidéket felkeresők jó része csupán egy-egy napot tölt itt. A kereskedelmi- és magán szálláshelyek adatai arra utalnak, hogy a több napos itt-tartózkodás sem ritka ugyan, de messze elmarad a frekvenciától üdülő-idegenforgalmi körzetektől. A szálláshelyek száma 1361 (100 lakosra 20,8), a vendégéjszakák száma 34 ezer felett volt 2008-ban, ami egy lakosra 5,2 vendégéjszakát jelent. Vagyis az Őrség kedvelt belföldi turisztikai célpont, de nem rendelkezik olyan idegenforgalmi attrakcióval, amely hosszabban itt tartaná az ide látogatókat.

Ad (4) Az itt élők *kétharmada (!) nyugdíjas, eltartott* (iskoláskorú gyermek, háztartásbeli) vagy *munkanélküli*. Az Őrségiek *gazdasági aktivitása* (a keresők aránya az összlakosságból) 2001-ben 37% volt (újabb adatokkal a 2011-es népszámlálási eredményeinek közzétételéig nem rendelkezünk). A nyilvántartott álláskereső (az állami munkaközvetítő irodákban nyilvántartásba vett személyek) aránya 2008-ban – tehát még a gazdasági válság előtt – 8,1%, magasabb az országos (7,1%) és a regionális (5,0%) átlagnál, de még mindig jóval alacsonyabb a hasonló helyzetű kistérségek (aprófalvas településszerkezet, kedvezőtlen adottságú mezőgazdaság, forgalmi árnyék, nagyobb munkáltatók hiánya stb.) értékeinél.

Ad (5) A táj lakosságának *természetes fogyása tetemes*, s a vázoltak ismeretében érthető. A hetvenes években a születések és halálozások száma közel azonos, de az 1980-as évtizedben már természetes fogyást kellett elkönyvelniük az Őrségi községeknek. 1990 és 2001 között a legtöbb falu lélekszáma legalább 10%-kal csökkent a természetes népmozgalom hatására (Szatta 18,2, Kerkaskápolna 15,4, Velemér 14,1, Hegyhátszentjakab 13,3, Ispánk 13,2% stb.). 2000 után a folyamat nem változott; 2001 és 2008 között évente 12,5%-os természetes fogyást szenvedett el a kistérség (ez az érték Vas megyében 4,9%, országosan 3,6%).

Záró gondolatok – Mit hoz a jövő az Őrség számára?

Mivel a lakosság – mint azt említettük – jószerivel a táj felett „lebeg”, külső akaratok szándékai függvénye, többféle forgatókönyv elképzelhető az Őrség jövője szempontjából:

- Nem lehet kizárni, hogy a kistérségen kívülre ingázók, a „kényszer földművesek” számára az elköltözés anyagi feltételeinek megteremtődésével, az agrártermelés felszámolásával az elvándorlás folytatódik, s a természetes fogyás is tovább apasztja a táj lélekszámát. Ez esetben csak a környezet „gondozói” – erdészek, természetőrök, tájgondozók stb. –, a vendégforgalom foglalkoztatottjai s a „szép új világ” menekültjei, esetleg néhány különc ingázó lánká az elnéptelenedő vidéket. (A népsűrűség már ma is csak 21–22 fő/km², az országos érték ötöde.) Ez esetben az Őrség „gondozott gyepűvé” válna.
- Konzerválódhat a jelenlegi helyzet; a lakosságot – demográfiai szerkezetük okán – a természetes fogyás tovább apasztaná. (A jelenlegi demográfiai struktúra mellett ugyanis legfeljebb egynémely politikus hiheti el, hogy buzdító szónoklataik eredményeként a születések száma a jövőben jelentősen felülmúlja a halálozásokét.) Ugyanakkor bevándorlók is érkeznek a térségbe (de továbbra sem a szegénység menekültjei). A térség fő funkciója a rekreáció és a lakó-szerepkör marad. A kisvá-

- rosok – Körmend, Szentgotthárd – közelében kertvárosi jellegűvé formálódhatnak a települések. Az Őrség: „szelíd” üdülő-rekreációs táj kertvárosi keretben.
- Végül elképzelhető – de tartósan még a szocialista korszakban sem valósult meg –, hogy új munkahelyeket, munkalehetőségeket teremtsünk a kistérségben. Így a táj többfunkciósá válna, a lakosság betelepődéssel pótlódna.

Valószínűleg teljes formájában egyik forgatókönyv sem valósul meg. Várható, hogy némi lélekszám-csökkenés (munkába lépők, ingázók elköltözése, természetes fogyás) mellett egyensúlyi helyzet áll be. De az Őrség ez esetben is „külső elhatárolások” függvénye marad. Remélhetőleg kellemes, természet közeli, gondozott függvénye.

BELUSZKY PÁL
MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Intézet, Budapest
fenyvesi@rkkmta.hu

IRODALOM

- BÁRTH J. 1996: Szállások, falvak, városok. – Kalocsa, 302 p.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 2007: Változó falvaink. – Budapest, 461 p.
- BELUSZKY P. 2005: Őrség–Vendvidék–Felső-Rába-völgy. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 207 p.
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. – Budapest–Pécs, 584 p.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1981: Vas megye falusi településeinek típusai. – Településtudományi Közlemények, 30.
- BERÉNYI I. 2003: A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. – Budapest, 182 p.
- BÍRÓ F. 1975: Az Őrség ház- és lakáskultúrája a XVIII. század végétől napjainkig. – Szombathely.
- DÖMÖTÖR S. 1960: Őrség. – Budapest.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) 2010: Magyarország kistájainak katasztere. – Budapest, 876 p.
- GAYER GY. 1936: Gödörháza. – Szeged.
- KÁDÁR L. 1941: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. – Budapest, 24 p.
- KOGUTOWICZ K. 1930, 1936: Dunántúl és Kisalföld írásban és képben, I–II. – Szeged, 298+253 p.
- KÓSA L. 1991: Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). – Debrecen.
- KÓSA L. – FILEP A. 1975: A magyar nép táji-történeti tagolódása. – Budapest, 231 p.
- NEMESNÉPI ZAKÁL GY. 1818: Eörseghnek leírása.
- PALÁDI-KOVÁCS A. 2011: Kistáj, járás, kistérség – az etnográfus szemével. – Megjelenés alatt. Tér és Társadalom.
- SEGER, M. – BELUSZKY, P. (szerk.) 1992: Bruchlinie eiserner Vorhang. – Wien–Köln–Graz, 303 p.
- STAHL F. 1974: Az Őrség jogállása. – Vasi Szemle.
- TÓTH J. 1971: Az Őrség népi építésze. – Budapest.
- TÜSKÉS T. 1994: Őrtállók földje. – Somogy, 2–3.
- VÁRKONYI N. 1944: Magyar Dunántúl. – Budapest.